

I.ULUSLARARASI MARDİN TARİHİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

1st INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF MARDIN HISTORY PAPERS

Tarih/Date: 26-27-28 Mayıs/May 2006
Yer/Place: Büyük Mardin Oteli-Mardin-TURKEY

Bu Sempozyum Avrupa Birliği'nin mali desteğiyle yapılacaktır. Bu belgenin içeriğinden "Mardin Valiliği İl Özel İdaresi" sorumlu olup, hiçbir durumda Avrupa Birliği'nin pozisyonunu yansıttığı şeklinde yorumlanamaz.

This Symposium has been produced with the financial assistance of the European Union . The contents of this document are the sole responsibility of "Mardin Valiliği İl Özel İdaresi" and can under no circumstances be regarded as reflecting the position of the European Union.

Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 6

Proje Koordinatörü: İbrahim Özçoşar

Basım Adedi:1000

Basım Yeri ve Tarihi: İstanbul Temmuz-2006

ISBN: 975-585-622-6

Yayınevinin Adı Adresi ve Web Sitesi:

Bu kitabın telif hakları Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Projesine aittir.

**I.ULUSLARARASI
MARDİN TARİHİ SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ**

*1st INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF
MARDIN HISTORY
PAPERS*

EDİTÖR

İbrahim ÖZCOŞAR-Hüseyin H. GÜNEŞ

İÇİNDEKİLER

TÜRK HÂKİMİYETİNE GEÇİŞ DÖNEMİNDE MARDİN VE ÇEVRESİ.....	1
Salim CÖHCE	
THE EARLY ARTUQIDS OF MARDIN IN THE TWELFTH CENTURY	19
Carole HILLENBRAND	
ARTUKOĞULLARI DÖNEMİNDE MARDİN'DEKİ MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI.....	27
Abdulkadir YUVALI	
ARTUKLU ERATNALI MÜNASEBETLERİ	37
Kemal GÖDE	
KLASİK İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINA GÖRE İLK FETİHTEN ARTUKLULARA MARDİN.....	43
Mehmet AZİMLİ	
HAÇLILAR KARŞISINDA ARTUKLULAR	51
Hüseyin KAYHAN	
ÜÇ YÜZYILLIK BİR BAŞKENT: MARDİN	63
Adnan ÇEVİK	
ARAP COĞRAFYACILARINA GÖRE MARDİN	79
Abdurrahman ACAR	
GEÇ ORTAÇAĞLARDA EL-CEZÂRE BÖLGESİNİN DOKUMA VE MADENCİLİK ENDÜSTRİSİNDEKİ KAPASİTESİNİ YÜKSELTEN FAKTÖRLER.....	97
Abdulhalik BAKIR	
AKKADLAR ÇAĞI'NDAN ASUR İMPARATORLUĞU'NUN YIKILIŞINA KADAR MARDİN VE ÇEVRESİ.....	117
Ekrem MEMİŞ	
KUTSAL KİTAPLAR VE ÇİVİ YAZILI BELGELER İŞİĞİNDE CUDİ	123
Salih ÇEÇEN	
MEZOPOTAMYA'DA ROMA-SASANI ÇATIŞMALARI: NUSAYBİN'İN DÜŞÜŞÜ	129
Turhan KAÇAR	

ARCHAEOLOGICAL AND ANCIENT LITERARY EVIDENCE FOR A BATTLE NEAR DARA, TURKEY, AD 530.....	139
Christopher Lillington MARTIN	
VII. YY. BAŞLARINDA DOĞU ROMA-SASANI İLİŞKİLERİ VE MARDİN'İN SASANİLERCE ZAPTI (607).....	151
Mehmet TEZCAN	
МАРДИН ДАШЛАРЫНДАКЫ ГУШ СИМВОЛЛАРЫ ВЯ ОНЛАРЫН ЯСКИ ТЦРК МЯДЯНИЙЯТИ ИЛЯ ЯЛАГЯСИ.....	169
İsmail Veli ÖMEROĞLU	
MARDİN'DE GELENEKSEL ÜRETİM YAPAN BAKIR VE BRONZ ATÖLYELERİ.....	183
Oktay BELLİ	
MARDİN EMİNÜDDİN MARİSTANI ve O DÖNEMDEKİ DARÜŞŞİFALAR.....	211
H. Kadircan KESKİNBORA	
ARTUKLULAR DÖNEMİ'NDE BİR TÜRK MÜHENDİS; CEZERİ.....	221
Yavuz UNAT	
ABDURRAHMAN ZİHNÎ B. ES-ESYYİD EŞ-ŞEYH HÂMİD EL-MARDİNÎ EL-HÜSEYNÎ'NİN “KİTÂBU SEVÂDÎ'L-BASARÎ FÎ USÛLÎ'L-EHÂDÎS VE'L-ESER” KİTABI BAĞLAMINDA HADİS İLMİNDEKİ YERİ.....	239
Ahmet KELEŞ	
MARDİNLİ MUHADDİS ALÂUDDİN ALİ B. OSMAN İBNU'T-TÜRKMÂNÎ.....	245
Mehmet BİLEN	
MARDİNLİ BAZI İLİM ADAMLARI.....	255
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA	
MARDİN ÇEVRESİNİN OLAĞANÜSTÜ VERGİ MÜKELLEFİYETİ: DİYARBAKIR EYÂLETİ ÖRNEĞİ, 1640-1700.....	267
Yrd.Doç.Dr. Süleyman DEMİRCİ	
XVI. YÜZYILDA GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA TİMAR TEVCİHLERİ.....	279
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	
16-17. YÜZYILLARDA MARDİN KALESİ.....	299
Adnan GÜRBÜZ	
III. MURAD DÖNEMİNDE ŞAM'DA YAZILMIŞ ARAPÇA BİR ARTUK OĞULLARI TARİHİ: <i>TÂRİHU UMERĀ-İ DALAVĪ EL-ARTUĶĪ</i>	309
M. Akif ERDOĞRU	
MARDEENIAN PHILOLOGS AND MEN OF LETTERS AT THE ARABIC LITERATURE.....	315
Mohamed Hosain Obeidallah AL-AZAZMAH	
MARDİN IN THE ARABOHISPANIC WORLD.....	327
Mohamed ELGEADI-Aysha SALAH	

THE HISTORICAL CONTEXT OF “FATWĀ OF MARDİN” GIVEN BY IBN TAYMIYYA	343
George GRIGORE	
HARÎRÎ’NİN MAKÂME’SİNDE NUSAYBİN 12. YY MARDİN VE SOSYAL VE KÜLTÜREL DOKUSU	353
Faruk BOZGÖZ	
SELÇUKLULAR ZAMANINDA MARDİN	359
Mustafa KESKİN	
YAKINDOĞU’DA MOĞOL HAKİMİYETİ VE MARDİN	365
Muammer GÜL	
TİMUR’UN ORTADOĞU-ANADOLU SEFERLERİ DÖNEMİNDE MARDİN VE MARDİN’DEKİ FAALİYETLERİ	379
Sadettin BAŞTÜRK	
MEMLÛK KAYNAKLARINA GÖRE MARDİN.....	387
Altan ÇETİN	
MARDİN’DE AKKOYUNLU MİRASI	399
İlhan ERDEM	
BİR ÜNİVERSİTE KENTİ OLARAK MARDİN	409
Ahmet TABAKOĞLU	
MARDİN KAZÂSİ KÖYLERİ VE NÜFUS YAPISI	413
İbrahim SOLAK	
MARDİN SANCAĞI KİŞİ ADLARI	425
Yılmaz KURT	
TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE XVI. YÜZYILDA MARDİN SANCAĞI’NDAKİ AŞİRETLER	447
Mehmet Salih ERPOLAT	
19. YÜZYILDA MARDİN VAKIFLARI	467
Galip EKEN	
AVRUPALI SEYYAHLARA GÖRE MARDİN VE ÇEVRESİNİN SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL DURUMU (1800–1850).....	475
Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA	
CUMHURİYETE KADAR TÜRK HAKİMİYETİ DÖNEMLERİNDE MARDİNDE EĞİTİM VE EĞİTİM KURUMLARI	483
Hüseyin Fazlı ERGÜL- Fatih ERDOLU	
OSMANLI –ABD İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA MARDİN SANCAĞINDA FAALİYET GÖSTEREN ABD’YE AİT EĞİTİM VE SAĞLIK KURUMLARI.....	493

AMERİKAN BOARD'IN MARDİN'DE YÜRÜTTÜĞÜ EĞİTİM ÇALIŞMALARI ÇERÇEVESİNDEMARDİN KIZ OKULU (The Girls' Evangelica I High School).....	503
Gülbadi ALAN	
19. YÜZYIL MARDİN'İNDE MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİNE ÖRNEKLER.....	517
Ayhan ÖZTÜRK	
SÜRYANİLERİN HİRİSTİYAN VE MÜSLÜMAN ARAPLARLA OLAN İLİŞKİLERİ	525
Gabriyel AKYÜZ	
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE NESTURİ-SÜRYANİLER	539
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK	
MARDİN AND JERUSALEM DURING THE AYYUBID AGE	547
Yehoshua FRENKEL	
OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE MARDİN ERMENİLERİ	553
Yıldız DEVECİ	
MİDYAT'TA BİR İNGİLİZ AJANININ ANILARI: GETRUDE BELL.....	571
Abdurrahman AKSOY	
ART EXCHANGE ON THE SILK ROUTE IN THE AREA OF MARDİNE	585
ADNAN KHOUJA	
EVRENSEL HOŞGÖRÜ İHTİYACI VE MARDİN ÖRNEĞİ.....	593
Mustafa ÇEVİK	
XII. YÜZYILDA BİR TİCARET VE KÜLTÜR ŞEHRİ OLARAK KIZILTEPE / KOÇHİSAR / DÜNEYSİR	597
Mustafa SARIBIYIK	
TÜRK İNANÇ SİSTEMİNDE PİRLER KAZAN, KIRIM TATARLARINDA VE MARDİN BÖLGESİNDE EVLİYALARI ZİYARET	603
Güzel TUYMOVA	
SİCİLL-İ AHVAL DEFTERLERİ ve SİCİLL-İ AHVAL DEFTERLERİNDE KAYITLI MARDİN DOĞUMLU OSMANLI DEVLET ADAMLARI	609
İrfan DAĞDELEN	
EVRENSEL TARİH İCİNDE MARDİN: ABDUSSELAM EFENDİ'NİN MARDİN TARİHİ	621
Hayrettin YUCESoy	
SOSYO-EKONOMİK AÇIDAN MARDİN TÛCCAR VE ESNAFI(19.YY).....	627
Ömer DEMİREL	

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARSINDA MARDİN (Salnâmelere Göre).....	639
Mehmet Ali YAŞAR	
MİLLİ MÜCADELEDE MARDİN	655
Yavuz ÖLÇEN	
İŞGAL YILLARINDA MARDİN	667
İsmail ÖZÇELİK	
BİRİNCİ DÖNEM TBMM'DE MARDİN MEBUSLARI	679
Sadık SARISAMAN	
MARDİN İLİNDE SEKTÖRLER İTİBARIYLA KAMU HARCAMALARI VE KAMU GELİRLERİYLE MUKAYESESİ.....	703
Sait AŞGIN	
18. YÜZYILDA MARDİN'DE AİLE	735
Ahmet KANKAL	
MARDİN'DE GAYRİMÜSLİMLERİN DURUMU (XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA)	743
Ramazan GÜNAY	
ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE 18.YÜZYILIN İLK YARISINDA MARDİN'DE HUKUKUN UYGULANIŞI	753
Mehmet Salih ERKEK	
TEREKE KAYITLARINA GÖRE 18-19. YÜZYILDA MARDİN'DE SOSYAL-İKTİSADİ HAYAT	765
Serkan SARI	
H. 1006 (1597)-H. 1288 (1872) TARİHLERİ ARASINDAKİ MARDİN ŞER'İYE SİCİLLERİNİN ENVATERİ	777
Fasih DİNÇ	
19. YÜZYILDA MARDİN NÜFUSU	791
İbrahim ÖZCOŞAR	
OSMANLI DÖNEMİNDE MARDİN'DE BELEDİYE TEŞKİLATI.....	803
Hüseyin Haşimi GÜNEŞ	
18. YÜZYILDA AŞİRETLER ARASINDAKİ ÇATIŞMALAR VE DEVLETİN ARABULUCULUK YÖNTEMLERİ ÜZERİNE MARDİN'DEN BİR ÖRNEK	809
Kenan Ziya TAŞ	
XVI. YÜZYILDAN XIX. YÜZYILA KADAR MARDİN İDARESİNDE MİLLİ AŞİRETİ VE AŞİRETİN NÜFUZ MÜCADELELERİ	815
Ercan GÜMÜŞ	
HAMİDİYE ALAYLARI VE MARDİN.....	831
Veysel GÜRHAN	

TARİHİ MARDİN EVLERİNDE KEMERLER	841
Tahir ATEŞ	
MARDİN'DE GÜMÜŞ İŞLEMECİLİĞİNİN (TELKARI) GELİŞİMİ VE YÖRE EKONOMİSİNE KATKILARI	867
Abdurrauf AYDIN	

XVI. YÜZYILDAN XIX.
YÜZYILA KADAR MARDİN
İDARESİNDE MİLLİ AŞİRETİ
VE AŞİRETİN NÜFUZ
MÜCADELELERİ

Ercan GÜMÜŞ*

*Tarih Öğretmeni
ercangumus1977@hotmail.com

XVI. YÜZYILDAN XIX. YÜZYILA KADAR MARDİN İDARESİNDE MİLLİ AŞİRETİ VE AŞİRETİN NÜFUZ MÜCADELELERİ

Ercan GÜMÜŞ*

ÖZET

Mardin, 1515 yılından sonra İdris-i Bitlisi'nin arabuluculuk faaliyetleri neticesinde Osmanlı idaresine geçmiş ve daha sonra çevredeki valiliklere bağlı olmak suretiyle Osmanlı idari yapısındaki yerini almaya başlamıştır.

1520'den sonra Mardin'in kadim aşiretlerinden olan Milli topluluğu iki kısma ayrılmış, bunlardan bir kısmı Mardin'de kalırken, diğer kısmı Urmiye civarına göç etmiştir. Bu konargöçer aşiret mensuplarının Mardin'e dönüş tarihleri 1707 yılıdır. Nitekim Osmanlı Devleti 1691-1699 yılları arasında sınırları içindeki göçebe aşiretleri iskan etme politikasını hayata geçirmiştir. Bu politikayla devlet, asayişin sağlanmasını, toprakların sürekli üretime açık kalmasını ve gidiş gelişler esnasında çıkan karışıklıkları yok etmeyi planlamıştır.

Milli aşiretinin Mardin'de idareyi ele alması çeşitli mücadeleleri de beraberinde getirmiştir. Makalenin amacı bu mücadeleleri XVII. – XIX yüzyıllar içerisinde ele almak ve 1832 Mardin İsyanına değinmektir.

1835 yılından sonra merkezden gönderilen idarecilerin şehrin idaresini tamamen ele alması ile II. Mahmut'un idari alandaki reformları hayata geçirilmiştir ve erkeklerin askere alınması ile Mardin'de yeni bir dönem başlamıştır. Böylece, aşiretlerin eskisi gibi idarede söz sahibi olamadıkları yeni bir süreç de başlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Mardin, Milli Aşireti, İskân Politikası, 1832 İsyanı

ABSTRACT

At the end of the mediatory activities of "İdris Bitlisi", Mardin become under the govern of Otoman Empire and after that in 1515, it gradually shapes its hierarchical structure by being dependent to the authorized province governors around the region.

After 1520, one of the oldest tribe of Mardin which called "Milli" community divided into two parts; one part had been stayed in Mardin and the left over parts had been immigrated around the Urmiye. 1707 was the time of coming back to Mardin for the members of this tribe. In 1691 -1699 Ottoman Empire had been about to carry out the settling of these migratory tribes in its territory. Moreover the Empire plans to provide the Public Order, continuous production of the fields and terminate the troubles during the immigration. The entire authority of "Milli" tribe brings various problem as well.

The aim of this article is to handle the struggles between the XVII- XIX. Centuries and to concern with the rebellion of Mardin in 1832.

After 1835, while the authorized administrators who are send from the Empire stating an entire authority upon the city the military obligations of males due to the administrative reformations of II. Mahmut start a new period in Mardin. This is starting process that tribes are no more authorithy as they were.

Key Words: Mardin, Milli Tribe, the Settling Policy, Rebellion of 1832

---

* Tarih Öğretmeni, Ankara

XVI. ve XVIII. YÜZYILA KADAR MİLLİ AŞİRETİ VE AŞİRETİN MARDİN'E İSKÂNİ

GİRİŞ:

Milli aşiretinin nüfuz ettiği bölge geniş bir alanı kaplamakla birlikte aşiretin etkinliklerini sürdürdüğü zaman dilimi uzun bir müddeti kapsamaktadır. Aşiretin konargöçer olarak sürdürdüğü hayat tarzı, 11. yüzyıla kadar geriye götürülebilmekle birlikte, yaşamlarını sürdürdükleri saha, güneyde Rakka eyaletinden, Kuzeyde Erzurum'a, batıda Bozok sancağından, doğuda bugünkü İran sınırlarında kalan Urmiye şehrine kadar geniş bir alanı içerisine almaktadır.

Bu kadar geniş bir alan içerisinde yayılmış olan Milli aşiretinin faaliyetleri gerek mekân açısından gerek zaman açısından bu çalışmanın çok ötesindedir. Ancak çalışmanın mekân çerçevesi Mardin ve merkezini içine alacak şekilde sınırlandırılmışken zaman çerçevesi ise XVI. ve XIX. yüzyıllar arası ile sınırlandırılmıştır.

Akkoyunlular devrine kadar Milli aşiretinin idaresi, aşiretin temelini oluşturan yedi aşiret (*Aslı Milan* denen yedi aşiret; *Hecigan*, *Sinikan*, *Köran-Goran*, *Cımikan*, *Khdrekan*, *Cebikan*, *Kumbinakşan*) arasında dönüşümlü olarak el değiştirirken bu tarihlerden 1520 yılına kadar riyaset Khdrekan ailesinin elinde kalmıştır. Bu riyaseti kabul etmeyen diğer aileler birbiriyle sürtüşmeye başlamış ve aşirette bir iç bölünme yaşanmıştır. Bu mücadele sonunda ikiye ayrılan Milli aşiretinin bir kısmı Mardin yöresine, diğer bir kısmı ise Viranşehir yöresine yerleşmişlerdir. Mardin'de kalanlara "*Mili Kebir*" (Büyük Mıl), Viranşehir'e yerleşenlere ise "*Mili Sağır*" (Küçük Mıl) denmiştir.¹

Bu isimlendirmeye eserinde yer veren bir başka yazar Ziya GÖKALP'tir. Buna göre Mili kabilesinin esasını oluşturanlar Mardin'de bulunan ve "*yedi mühür sahibi*" de denen 7 aşirettir. Yazar beşinin adını zikreder ki bunlar *Hızırhan* (*Khdrekan*), *Sigan*, *Güran*, *Çemgan*, *Kemegan*'dir. "*Mardin'de bulunan Mili aşiretinin reisliği Hızırhan ailesinin elinde bulunur ve bunlara "Mili Kebir" denilir. Bundan da anlaşılıyor ki Viranşehir Milisi onlardan ayrılmıştır.*"²

1520 tarihinden itibaren Milli topluluğunu oluşturan aşiretler arasında cömertliği ve kahramanlığı ile öne çıkan "*Gazi Bey*" her iki parçanın da ittifakıyla her iki Mıl topluluğunun reisi olarak kabul edilmiştir. Gazi Bey'den sonra kaynaklarda adı zikredilmeyen fakat "*Gazioğlu*" olarak bilinen oğlu aşiretin idaresini elinde tutmuştur. Kendisine tabi yedi aşiretle beraber o dönemlerde göçebe olarak yaşayan bu bey, kışın Mardin ve Viranşehir arasında, yazın ise Urmiye civarında konaklamaktadır. Bu gidiş gelişler esnasında, 1616 yılında bugün İran sınırında kalan Sermas kalesine hücum ederler. Bu olay üzerine Tebriz valisi Pir Budak, Milan topluluğuna karşı sefere çıkar. Gazioğlu durumun vahametini anlar ve dağlara çekilir. Van Beylerbeyi Mehmet Paşa'dan yardım talep eder. Mehmet Paşa'nın yardıma gelmesi ile Pir Budak'a karşı yapılan savaşı Milliler kazanır. Uzun süre Sermas ve Karnıyarık kalelerini kışlak olarak kullanırlar. Fakat sürekli olarak devam eden İran taarruzlarından bıktıklarından 1710 yılında Viranşehir yöresine gelirler. Bundan sonra yazı ve kışı burada geçirmeye başlarlar.³

Bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin aşiretler için uygulamaya koyduğu yeni plan, aşiretlerin iskânıdır. 1691-1699 yılları arasında konargöçer olarak yaşayan halkı yerleşik hayata geçirmek için Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu birçok gerekçe vardır. Bunların başında göçebelerin yaylak ve kışlaklarına giderken yerleşik halka ait tarla, mal-bahçe ve hayvanlara zarar vermesi hatta bu geçişler esnasında adam öldürmelerin bile normal hale gelmesi olarak sayılabilir. Buna örnek vermek gerekirse 1679 yılında Bozok* sancağından Milli aşiretinin geçişi esnasında doğan zararlar ve şikâyetler arşivlerdeki şikâyet defterlerine geçmiştir. Bu ve benzeri durumlar, zaten seferler sonrası harap hale gelmiş Anadolu'dan halkın kaçmasını ve topraklarını terk etmesini daha da süratlendirmiş, devleti derhal bunun önüne geçebilmek için düzenlemeler yapmaya itmiştir. Bir diğer sebep ticaret kervanlarının yollarda soyulmasıdır. Örnek olarak vermek gerekirse Sincar dağından gelen Yezidi aşiretler bu sıralarda buradan geçen yolu kullanan tüccarları büyük zararlara uğratmışlardır. Göçebe aşiretlerin bu yaşam tarzını şiddetle bastırmanın caydırıcı olmadığını anlamış olan hükümet, bu aşiretleri Anadolu'da evvelce mamur iken sonradan harap olan ve terk edilen alanlara yerleştirerek buraları imar edip yeniden ziraata açmak istemiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın bünyesinde derin bir

¹ İbrahim Bozkurt, *Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri Tarihi*, Birecik-Şanlıurfa 2003, s. 148.

² Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında İçtimai Tetkikler*, Ankara 1977, s. 60-61.

³ İbrahim Bozkurt, *age*, s. 148.

* 1701 yılında Bozok sancağı Tokat Voyvodahına tâbidir.(Bkz. Y. Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinin İskân Siyaseti ve Aşiretlerin İskâmı*, Ankara 1997, s. 130.)

yara olarak duran bu sorunu çözme düşüncesi Fazıl Mustafa Paşa'dan çıkar ve bu iş için göçebe Türkmen, Kürt ve Arap aşiretleri kullanılır.⁴

İskân politikasının Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan aşiretler arasında vuku bulan sorunlara ne derecede çözüm getirdiği sorusu başlı başına bir araştırma konusudur. 8 Aralık 1848 gibi geç tarihli bir arşiv belgesinde Musul valisi Tayyar Paşa'nın ölmeden önce Milli ve Şarkiyanlı aşiretlerinin havanlarına el koyarak bunları çaldığı, ölümünden sonra ise mallarından bir kısmının satılarak bu hayvanlara mukabil bahsi geçen iki aşirete ödenmesi hakkında emir verildiği, fakat Mardin'deki bazı aşiretlerin Millilerin ve Şarkiyanlıların kendilerinden mal ve hayvan çaldıkları yolundaki şikâyetleri üzerine ise Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin bu satışa ve ödemelerin taksimatına dair bir karar vermeden önce Musul valisinden ve Maliye nazırından çalınan mallara ilişkin belge istemesi dikkate değer bir olaydır.⁵ Bu konuda daha fazla bilgi sahibi olmak isteyenler basit bir taramayla Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde birbiriyle sorunlu yüzlerce aşiretin çatışma, gasp, adam öldürme, hırsızlık gibi sayısız adli vakalarını anlatan belgelerle karşılaşacaktır.

I. BÖLÜM:

I. A- XVIII. YÜZYILDA MARDİN'DE MİLLİ HÂKİMİYETİ

1647 yılında Sincar aşiretlerinin isyan etmeleri ve yolları keserek etrafa saldırmaları üzerine Mardin idaresi Bağdat'a bağlanır. Fakat bu durum 1667'de tekrar eski haline döner ve Mardin, Diyarbakır'a tâbi kılınır. Mardin'in idaresinin Diyarbakır valiliğince yürütüldüğü bu dönemlerde Milli aşiretinin Mardin idaresinde söz sahibi olması ve hâkimliği ele almaya başlaması 1704 yılına tekabül eder. Bazı eserlerde 1707 yılında Milli aşiretinin Mardin'e yerleştirildiği belirtilir ve bu "*eskiden beri oturdukları Mardin nahiyesine yerleştirildiler ki buldukları Mardin köylerinin bir kısmı onlara aitti*" ifadesiyle mühimme defterleri kaynak gösterilmek suretiyle ifade edilir.⁶ 1707 yılında Milli Mustafa Bey, bir yıl müddetince şehri idare eder. 1708 yılında yerine idareye Deli Halil Ağa adlı bir başkası atanır. Ayrıca bu yılda Mardin'de büyük bir veba olur ve çok insan hayatını kaybeder.⁷

Milli Mustafa Bey 1710 ve 1711 tarihlerinde idareyi tekrar eline almıştır⁸ ve bu yıldan itibaren Yakuppaşazadeler ile Milli aşireti arasında süregelen hâkimlik mücadelesi gittikçe şiddetlenerek iki taraf arasında çarpışmalara varacak boyutlara ulaşır. Diyarbakır vilayetine bağlı bulunan ve konargöçer olarak yaşayan Milli aşireti, eşkıyalık ve talan suçlamasıyla 1711 yılında Rakka valiliğine gönderilen bir fermanla Rakka'da zorunlu iskâna tabi tutulur. Ancak Rakka valisinin azli üzerine Mardin voyvodalığını* ellerinde tutan Milli İsmailoğlu Haydar ve Mustafa, aşirete "*iskândan ref olundukları*"na dair bir mektup yazarlar ve bunun üzerine aşiret eski yerine döner.⁹ Ahmet Feyzullah MİLLİ, Mustafa Bey'in Mardin hâkimliği görevini icra ederken şehrin ileri gelenlerince Osmanlı sultanına şikâyet edildiğini ve kendisini tutuklamaya gelen görevlileri atlatarak İstanbul'a doğru yola koyulduğunu anlatır. MİLLİ, daha sonra Milli Mustafa Bey'in İstanbul'da padişahla görüşürülmek şöyle dursun hapse atıldığını, burada kaldığı süre içinde hapishaneyi onardığını ve bu icraatından dolayı padişah tarafından taltif edilerek kendisine Mardin hâkimliğine ek olarak Habur'a kadar kurulan tüm kıl çadırlardan "Bec" vergisini kendisi için toplaması işinin ve 360 köyün mülk olarak verilmesinin kararlaştırıldığını belirttiikten sonra, Mustafa Bey'in kendisine verilen fermanla Mardin'e döndüğü ve ilk olarak kendisinin azline sebep olan ve şikâyetinde bulunan muhaliflerini tek tek bertaraf ettiğine değinmektedir.¹⁰ Abdülgani Efendi, bu tarihlerde Mardin'in Bağdat'a bağlandığını, 1715'te bir

⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 39-47.

⁵ BOA, A. MKT. MVL, nr. 5/24.

⁶ Halaçoğlu, *age*, s. 52. -Orhonlu, *age*, s. 110.

⁷ Abdülgani Efendi, *Mardin Tarihi*, (Yay. Haz: Burhan Zengin), TCBGAPBKİB 1999, s. 188.

⁸ Abdülgani Efendi, *age*, s. 188.

* Slavca bir kelime olup ağa, reis anlamına gelir. Osmanlılarda valiler ve mutasarrıflar kendi eyalet ve sancaklarında bulunan kazalara bazen voyvoda tayin ederlerdi. Voyvoda ekseriya muteber memurlar veya halkın isteğiyle mahalli ileri gelenler arasından tayin edilirdi. Bu şekilde yönetilen yerlere voyvodalık denirdi. Zamanla kaymakamlık vazifesini yürüten kişiler durumuna gelmişlerdir. Tımar ve zeamet usulünün geçerli olduğu yerlerde ise vergilerin tahsili ile uğraşmışlardır. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, s. 598.)

⁹ Halaçoğlu, *age*, s. 52.

¹⁰ Ahmet Feyzullah Milli, *Mardin İli Millizade Ailesi Özgeçmiş ve Soyağacı*, (daktilo metni) İstanbul 1993, s. 6.

başka Milli reisi olan Milli Ahmet Bey'in Mardin'e hâkim tayin edildiğini ve iki yıl bu görevi sürdürdüğünü eserinin aynı bölümünde belirtir.

1735 yılında Mardin idaresinin Bağdat'a bağlı bulunduğu görülür. Mardin hâkimliğine bu yıl getirilenlerden biri Milli Abdullah Bey'dir ve görev süresi sadece sekiz gündür.¹¹

1758, Mardin için çok zor geçen bir yıl olmuştur. Çünkü bu yıl büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Abdülgani Efendi'ye göre halk "*açlıktan çocuklarını, ölülerini yiyecek*" duruma düşmüştür.¹²

1764 yılında Milli Muharrem Bey'in, Mardin voyvodalığından azledilen Hasan Ağa'nın yerine göreve getirilen Ömer Ağa'nın görev yerine gelişine kadar geçecek zaman zarfında geçici olarak Mardin voyvodalığına vekâlet etmesine ve bu göreve Mardin mütesellimi olarak tayin olduğuna dair bir şeriye sicili kaydına da rastlarız.¹³

1764 yılında, 1780'de ve daha sonraki tarihlerde Mardin'in voyvodalarının merkezden tayin olundukları fakat bunların bazılarının buradaki halk ve aşiretlerle iyi geçinmedikleri kaynaklarda zikredilir. Bu idarecilerin azledilip yerlerine yenilerinin atıldığı, bu iki tayin arasında Mardin'deki bazı kimselerin bunların yerine vekâleten idareyi ele aldıkları Nejat GÖYÜNÇ tarafından Mardin şeriye sicilleri kaynak gösterilerek belirtilmiştir. Aynı kaynaklara değinerek açıklamalarına devam eden yazar, bu yüzyıl ortalarında Milli aşireti ileri gelenlerinden bazılarının şehirde hayli nüfuz sahibi olduklarını, 1764'de Milli Muharrem Bey gibi voyvoda tayin olanlar bulunduğunu belirtir.¹⁴

1771 yılında Mardin'de taun çıktığını ve binlerce kişinin bu vebadan hayatlarını kaybettiğini Abdülgani Efendi'den "*bu yılda eliyazu billâh (Allah'a sığınırız) taun çıktı ve nice mamur evleri viran eyledi.*" ifadeleriyle öğrenmekteyiz.¹⁵

1777 yılı, Mardin'de idarenin Yevede Yusuf Ağa'da bulunduğu ve önemli bir karışıklığın da başlayacağı tarih olur. Müftü Ahmet Efendi Şakir ile Milli İsa Bey arasında hâkimin huzurunda bir kavga olur. Olaydan sonra huzuru terk eden bu kimselerden Müftü Efendi evine giderken, Millilerden Abdullah, İsa, Hacı Fettah, Mehmet Necip, Haydar Beyler de Ulu Camii'ne giderek halkı ve kendi taraftarlarını buraya toplarlar. Çarşıyı kilitletler. Müftünün öldürülmesini ya da sürülmesini sağlamak için birbirleriyle sözleşirler. Müftünün durumu öğrenip firar etmesiyle geride kalan mal ve mülkünü gasp ederler. Fakat aynı yılın sonunda Mardin idaresi müftünün kayınpederi olan Hacı Abbas Ağa'ya verilir. Bağdat'tan görevi almaya gelen Hacı Abbas Ağa, Nusaybin civarındayken damadıyla yapılan bu kavganın elebaşları olarak tespit ettiği ve aralarında daha önce müftülüğe tayin ettiği Milli Abdullah Bey ile Hacı Fettah Bey ve Hüseyin Bey'in de bulunduğu aşiret ileri gelenlerini hapsedirir. Bu tutuklamaların kendilerini de beklediğini anlayan İsa ve Mehmet Necip Beyler kaçarak hayatlarını kurtarırlar. Mardin'e yetişen Hacı Abbas Ağa damadının mallarını gasbetmekten sorumlu tuttuğu İbrahim Bey'i meydanda astırır. Bu olayları bize anlatan Abdülgani Efendi şöyle devam eder; "*O zamanlarda merkezîyet usulü yoktu. Her türlü icraat ve siyaset bir vali veya vekilinin istibdatkarane fikrine terkedilmişti. Bu sebepten nice canlar cahil bazı valilerin Haccacca'sına olan zulümlerine kurban gitmiştir. İbrahim Bey'in hayatı Şer'i kanuna ters olarak beter düşmanlık ve kızgınlıkla ortadan kaldırıldı.*" Bu olaydan sonra müftünün yağmalanan malları toplanınca Sürgücü reisi Hüseyin Ağa, hapsedilen Milli beylerinin bırakılmasını tehditkâr bir mektupla Hacı Abbas Ağa'dan talep etti ve Gars ile Kîkî aşiretlerini yanına çekmeyi başardı. Fakat Hacı Abbas Ağa'nın 1500 kişilik silahlı bir kuvvet oluşturduğunu öğrenince, durumu o sıralarda sözlü dinlenen bir idareci olan ve Viranşehir'de meskûn Milli aşireti reisi Timur Paşa'ya bildirip iki taraf arasında aracı olmasını istedi.¹⁶

Burada yeri gelmişken Viranşehir'de yaşamış ve kaynaklarda "*Zor Temir Paşa*" olarak ta zikredilmiş olan Milli aşireti reisi Timur Paşa hakkında bilgi vermek gerekir. 1710 yılı sonunda Urmiye'den Viranşehir'e gelen Milli aşireti artık hem kışı hem de yazı burada geçirmeye başlar. Kısa sürede Osmanlı Devleti ile temasa geçen bu aşiret, etraftaki aşiretleri de yavaş yavaş kendi himayesine alır ve zamanla bölgenin tek hâkimi haline gelir. Fakat Arap Şamar ve Tay aşiretleri ile girdikleri savaşları kaybedince, İstanbul'da Osmanlı hizmetinde bulunan Gazioğlu'nun torunu Timur Bey, Viranşehir'e dönerek aşiretin başına geçer. Arap aşiretlerine karşı 26 veya 29 aşiret bu dönemde Milli aşiretine bağlanırlar ki buna "*tâbi aşiretler*" denir. Bu gönüllü birlikteliğin en önemli sebebi Şamar, Tay ve Anze aşiretlerinin çöllerden bölgeye kadar uzanan etkileridir. Bu aşiretler kimsesiz ve gözlerine kestirdikleri aşiret veya kabileleri talan ediyor bunun sonucunda sayısız insan hayatını

¹¹ Abdülgani Efendi, *age*, s. 190.

¹² Abdülgani Efendi, *age*, s. 191.

¹³ K. Ziya Taş-Veyssel Gürhan, *195 Nolu Mardin Şer'îye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, İstanbul 2006, s. 42.

¹⁴ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, s. 46.

¹⁵ Abdülgani Efendi, *age*, s. 192.

¹⁶ Abdülgani Efendi, *age*, s. 193.

kaybederken hiçbir kabilenin tek başına direnmesi söz konusu olmuyordu. Hâlbuki Milan aşiretler ahrına* bağlı aşiretlere hiçbir Arap aşireti müdahale edememektedir. Milan ahrına karşı girişilen genel bir saldırıya Zor Temir Paşa'nın liderliğinde sayıları 32 ila 36 arasında değişen aşiretlerin katıldığı bir savaşla cevap verilmiştir. Bu savaş sonrası Timur Paşa, Şamar ve Anze aşiretlerini Irak'a kadar sürer. Kikan aşireti de bu sırada Arap aşiretleri tarafındadır ki Martin Van BRUİNESSEN, Arap aşiretlerle Kikan (Kîkî) aşireti arasındaki bu ittifakın İbrahim Paşa zamanına kadar devam ettiğini belirtir.¹⁷ Timur Paşa iktidar alanını Diyarbakır'dan Halep'e, Urfa'dan Musul'a kadar genişletir. Borkkingham "Mezopotamya" adlı eserinin 293. sayfasında Zor Temir Paşa'dan şöyle bahseder; "Timur Paşa askerleri arasında haydut yaradılışlı, kabadayı, yırtıcı kimseler vardı. Hepsî askeri eğitimden geçmiş sağlam biçimde donatılmıştı. Vurgun, yağmalama yöntemlerini iyi biliyorlardı. Öyle ki Halep ve Diyarbakır valileri bile ondan çekiniyorlardı."¹⁸

Gün geçtikçe etki alanını genişleten ve halk üzerindeki baskısını artıran Timur Paşa zulüm ve işkencelere de başlar. "Uzunalçan Savaşı" olarak bilinen ve bölgede en büyük aşiret savaşlarından biri olan bu savaşta Timur Paşa, Türkmen ve Geys aşiretlerinin savaşı bırakıp kaçmasıyla galip gelir. İş Osmanlı valilerini tehdit etme boyutuna vardiran Timur Paşa'nın otoritesi III. Selim'in hakkında çıkardığı fermanla yok olur. Eyüp KIRAN, eserinde Diyarbakır voyvodası Şehzade İbrahim Hafit'in Timur Paşa'ya gücü yetmediğinden onu İstanbul'a şikâyet ettiğini ve bu iş için görevlendirilen Bağdat valisi Süleyman Paşa'nın emrine memur edildiğini belirtir.¹⁹ Süleyman Paşa, fermanı alınca Musul'a gelir. Burada Halep valisi Mustafa Paşa, Rakka valisi Uzun İbrahim Paşa, Malatya mutasarrıfı Ruşvan Paşa kuvvetlerini birleştirerek Mardin'e varırlar. Mardin valisi görevden alındıktan sonra Ceylanpınarı düzlüğünde Timur Paşa ve Milliler muhasaraya alınır. Girişilen mücadele sonucunda Timur Paşa mağlup olup Halep'e kaçtı. Diyarbakır voyvodası İbrahim Hafit Bey, Timur Paşa'nın hazinesini emanet ettiği Moranlı Abdi'ye hücum ederek Milli Timur Paşa'nın bütün malına 31.389 altın parasına el koyar ve bunu İstanbul'a gönderir. Bu başarısıyla Paşa ünvanı alır ve Rakka valisi olur.²⁰ Ayrıca bu olay sonucu Milli aşireti ile Diyarbakır eşraf ve yöneticileri arasında başlayacak olan amansız bir nefretin de tohumları atılmış olur. Süleyman Paşa, Milli ittifakını dağıtarak Timur Paşa'nın kardeşi Sadun Bey ve amcaoğlu Mahmut Bey'i ibret olsun diye astırdı. Aşiret liderlerini cezalandırdı. Asayişin temini için Timur Paşa'nın kardeşi İbrahim Bey'i aşiret reisliğine atadı. Bu olaydan üç sene sonra Timur Paşa, Süleyman Paşa'ya sığınarak af diledi. Süleyman Paşa da devrin siyaseti gereği padişaha müracaat edip Timur'un affını dileyerek 1793 yılında Rakka valiliğine tayinini gerçekleştirdi. Fakat buradaki halkın itirazı üzerine Sivas valiliğine atandı. Böylece bir daha aşiretinin başına dönemedi.²¹

Bağdat'ın idaresi 1747 – 1831 yılları arasında Gürcü asıllı memlukların elinde olmuştur. Bu sıralarda Mardin, bazı dönemleri saymazsak, sürekli olarak Bağdat valiliğine bağlı kalmıştır. Suavi AYDIN çalışmasında Salzman'a dayanarak Milli ailesiyle Bağdat'ın yönetici Gürcü memluk ailesinin her zaman işbirliği içerisinde olduğunu ve bu iki kent'in yönetici ailelerinin her zaman birbirini desteklediğini vurgular.²² Gürcü memluk ailesinden olduğu anlaşılan Süleyman Paşa'nın Milli Timur Paşa'yı affetmesi ve onu İstanbul'a önererek valilik payesi aldırması bu ilişki çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Hacı Abbas Ağa, barış yapıldıktan sonra Hüseyin Ağa ve Gars ile Kîkî liderlerinin yanlarına gidip barış şartları gereği birkaç gün kalmıştır. Daha sonra geri dönünce ilk iş olarak esir ettiği reislerin idamını gerçekleştirmiştir. Bu durumdan, gelen şikâyet ve infialle haberdar olan Bağdat valisi, Hacı Abbas Ağa'yı azleder ve yerine sabık hâkim Yevende Yusuf Ağa'yı atayarak, beylerin ölümüne sebep olanlardan da intikam almasını tembihler. Bu haber Mardin'e ulaştığında Hacı Abbas Ağa'nın damadı Müftü Ahmet ve olaylara karışan birçok yandaşı kaçarak Kabala köyüne sınırlar. Sürgücü Hüseyin Ağa tarafından yakalanıp hapsedilen Hacı Abbas Ağa ise Hâkim Yusuf Ağa'nın Mardin'e gelmesiyle bırakılmış ve Bağdat'a valiye gönderilmiştir.²³

Mardin şehrine evvelce yeniçeri gönderildiği, fakat çoğunluğu Kürt olan bu Yeniçerilerin ahalice kabul edilmediğinden hükümet tarafından geri çekildiği fakat 1777'de bazı kimselerin tekrar

* Aşiretlerin bir araya gelerek oluşturdukları topluluğa abr veya berag denir. (Bkz. Bozkurt, *age*, s. 19.)

¹⁷ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, Öze Yayınları ?, s. 230.

¹⁸ Bozkurt, *age*, s. 149.

¹⁹ Eyüp Kıran, *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu*, İstanbul 2003, s. 146.

²⁰ Suavi Aydın, *MARDİN Aşiret, Cemaat, Devlet*, İstanbul 2000, s. 183.

²¹ Bozkurt, *age*, s. 149.

²² Aydın, *age*, s. 183–185.

²³ Abdulgani Efendi, *age*, s. 192–194.

gönderilmelerini talep etmeleri üzerine İstanbul'un bunu kabul edip Mardin'e yeniçeri gönderdiğini görüyoruz.²⁴ Yeniçerilerin Mardin'e gelmeleriyle birlikte şarap içip kötülük yaptıklarını, gençlere sarkıntılık ettiklerini, İslam dininin aralarında değersiz olduğunu nihayet itaat dairesinden çıkararak 1779'da on beşinci hâkim Ali ve haznedarını öldürmeleri ile işlerin çığırından çıktığını ve hükümetin bunları Mardin'den çıkarmak zorunda kaldığını Abdulgani Efendi tarihinden öğreniyoruz.

1780 yılında Milli İsa Bey, yukarıda bahsi geçen yeniçerilerce katledilen Ali Ağa'nın yerine hâkim olarak atanmıştır. İki sene boyunca yürüttüğü bu vazifeden ahalinin şikâyeti ile 1783'te alınır. 1785'te tekrar bu göreve gelir. Bağdat'tan hâkim olarak dönüşünde Nusaybin'de durur. Kardeşi Necip Bey vasıtasıyla Ömerkân'dan, Dâşiler'den topladığı askeri, tarihçi Abdüsselam Efendi'nin tekke sahibi olan ve kadılık yapan babası Ömer Efendi'yi, bazen hâkimlerin yokluğunda onlara vekâlet eden Köprülüzade Mehmet Ağa'yı ve Uzun Ali Cevri'yi öldürmek için gönderir. Bahsi geçen üç kişi evleri ansızın basılarak öldürülür. Bu sırada Abdüsselam Efendi'nin annesi kendisine yüklüdür.²⁵

Şunu belirtmek gerekir ki bu dönemde şehir hâkimiyeti için girişilen mücadelelerin bir tarafında aşiretler dururken diğer tarafında müftü, kadı, vaiz gibi görevliler yer alır.²⁶ İşte bu mücadelede bize gösterir ki Milli ailesi ile Mardin uleması arasındaki rekabet karşılıklı adam öldürme boyutuna varırılmıştır.

Bu olayları müteakiben İsa Bey, 1786'ya kadar bir yıl müddetince hâkimliğe devam eder. Kendisinden sonra yerine iki hâkim daha geçer. İsa Bey, üçüncü kez 1788'de altı aylık süreyle tekrar göreve gelir. Bu gidişinden sonra dördüncü defa olmak üzere 1791'de bir daha göreve gelir. Bu yıl Bağdat valisi Süleyman Paşa, III. Selim'in emriyle Milli aşireti reisi Timur Bey'i cezalandırmak için Mardin'e gelmekle görevlendirilir. Buraya gelen Süleyman Paşa, Sürgücü reisi Hüseyin Ağa ve Garıslı Hacı Hasan Ağa'yı idam eder. Dört ay kaldıktan sonra Bağdat'a döner ve Timurlenk zamanından beri harap olan şehir surlarının tamiri işini İsa Bey'e havale eder. 1792'de tamirata başlayan İsa Bey, bu işi 3 yılda bitirir.²⁷ İsa Bey'e surun tamirâtı görevinin verilmesinden sonra Süryani patriği İğnatios, kardeşi Metropolit Abdullahat ve Mardin metropoliti İlyas, Süleyman Paşa'ya giderek kiliselerin ve Deyrüzzaferan'ın tamirini isterler. Paşa bu kişilere ilgi gösterip isteklerini kabul eder. Bu zamandan kalma iki yazıt, Kırklar Kilise'si ve Deyrüzzaferan'da bulunmaktadır.²⁸

Mardin'den Bağdat'a dönüşü yolunda Süleyman Paşa 120 Yezidi'yi öldürür. Milli reisi Timur Bey, Süleyman Paşa karşısında tutunamayarak Sincar'a çekilir.²⁹

Sincar, Milli aşireti için özel bir konuma sahip olmuştur. Nihayet İbrahim Paşa Milli'de 1909 yılında Osmanlı Devleti ve İttihat-Terakki yönetimine başkaldırıp yenilmiş ve Sincar'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bu düşüncüyü güçlendiren bir başka yazar Ziya GÖKALP'tir ve O, eserinde Milli İbrahim Paşa'nın mağlup olduktan sonra Yezidilere sığındığını ifade etmiştir.³⁰

İsa Bey, 1793 senesinde vefat etmiş yerine kardeşi Necip Bey geçmiştir. Dört ay süren hükümeti, kendisine karşı ayaklananların Necip Bey'in taraftarı olan Milli aşireti reisini hükümet konağında öldürmeleriyle sona ermiş ve Necip Bey buradan kaçmak zorunda kalmıştır.

Necip Bey'in kaçarak hayatını kurtarmasından sonra yerine tekrar Sarı Mehmet Ağa getirilirdiyse de bu kişi Mardin'e sokulmadı ve halkın isteği üzerine 1796'da azledilmiştir.³¹

1796'da Mardin hâkimliğine tekrar Necip Bey getirilir. Bağdat'tan dönerken, eski hâkimlerin âdeti üzere Firdevs'e indiği sırada, azledilen eski hâkim Bağdatlı Ali Bey'in tüfekçibaşı* olarak atadığı Şeyhizade Abdurrahim Ağa, Sürgücülü Fendi ve Savurlu Salih Bey kendilerine katılan bazı muhaliflerle Necip Bey'e karşı isyan ederler. Bu isyana karşısında hemen Nusaybin tarafına çekilen Necip Bey, durumu Bağdat valisine bildirir. Daha sonra derlediği askerlerle Sürgücülerini itaate alır. Sürgücülü Fendi ve taraftarlarını öldürdükten sonra Mardin'e yürür. Mardin halkı şehir surlarından çıkmayıp, kırk gün boyunca direndiyse de yiyecekleri tükenince, başlarındaki musibete sebep olarak gördükleri Abdurrahim Ağa'dan yüz çevirip Necip Bey'den aman dilerler. Abdurrahim Ağa'nın teslimini şart koşan anlaşmayı kabul eden Mardinliler, böylece bu badireyi atlattmış oldular.

²⁴ Abdulgani Efendi, *age*, s. 196.

²⁵ Abdulgani Efendi, *age*, s. 197.

²⁶ Aydın, *age*, s. 179.

²⁷ Abdulgani Efendi, *age* s. 197–198.

²⁸ Aydın, *age*, s. 185.

²⁹ Abdulgani Efendi, *age*, s. 198.

³⁰ Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Destanı*, İstanbul 1953, s. 15.

³¹ Abdulgani Efendi, *age*, s. 198.

* Şehirdeki inzibat kuvvetinin başı (Aydın, *age*, s. 179.)

Tutuklanan Abdurrahim Ağa, Bağdat'a gönderildi ve orada idam edildi. Bununla yetinmeyen Necip Bey, Dizdar Mahmut Ağa'yı, Ulu Camii hatibi Latifullah Efendi'yi, Pazarbaşı Hacı Ahmet Abrat gibi şehrin direnişinden sorumlu tuttuğu kişileri öldürdü. Şeyhizade Abdurrahim Ağa'nın evini yıkıp mallarına da el koyduktan sonra otoritesini tesis etmiş olan Necip Bey, 1797'de idareyi tamamen eline geçirmiştir. Bu seferki hükümeti dört yıl sürmüştür. Ayrıca bu dönemde 1798 yılında Mardin'de veba salgını yaşanmıştır. Necip Bey, 1800 yılında görevden azledilmiştir.³²

I. B- XIX. YÜZYILDA MARDİN'DE MİLLİ AŞİRETİ

1805 tarihinde Milli Sadık Bey b. İsa Bey, Mardin hâkimi olmuştur. Sadık Bey, hâkimlik görevini yürütürken Tüfekçibaşı Hacı Mustafa b. Ali Kâhya Dâşi ile Odabaşı Hüseyin Ağa Bey b. Selim'i öldürmek isteyince bu iki kişi duruma isyan etmişlerdir ve böylece büyük bir karışıklık başlamıştır. Ömerkân Kürtlerinden bir kısmı bu kişilerin yanında yer almışlardır. Sadık Bey, Dâşilerin Fıskiyye zümresinden olan Fettah Bey'i tüfekçibaşı, Ahmet Ağa'yı da odabaşı tayin etmiştir. Sadık Bey'in hayatına kastettiği diğer iki kişi ise Dâşilerin Haruniyye kısmındandırlar. Abdulgani Efendi eserinde Daşilerden bahsederken, bunların aslen Botanlı olduklarını fakat buraya bir kıtlık sonrası gelip yerleştiklerini, zamanla hâkimlerle iyi münasebetler neticesinde tüfekçibaşı, odabaşı, bekçilik gibi askeri ve idari mevkileri ellerine geçirdiklerini belirtir ve ekler; "*Öldürülmeye razıydılar fakat azillerine tahammül edemezlerdi*".³³

Hacı Mustafa ve taraftarlarının Sadık Bey'den kaçmaları ve Fettah Bey'in göreve gelmesiyle alevlenen bu iki zümrenin kavgası, 1806'da Sadık Bey'in hâkimlikten azledilmesiyle sona ermemiştir. Fettah Bey ve taraftarları, kendilerine idarenin el değiştirdiği haberinin ulaştırılmasıyla şehri terk etmişlerse de Haruniyye fırkası buraya gelerek şehre girmek istemiş, Gars ağası buna izin vermeyince bunlar da şehri kuşatmışlardır. Durumun Bağdat'a bildirilmesinden sonra, 1807 tarihinde Bağdat'ın yeni valisi Süleyman Paşa Dâşilerin kesin surette şehre sokulmamaları ve devlet işlerinde görevlendirilmemeleri hakkında bir emir göndermiştir.

1813 yılında Mardin hâkimi olan Mehmet Sait Ağa ikinci defa idareye geldiğinde düşmanlarını bertaraf etmeye başladı. Mehmet Sait Ağa, Milli İsmail Bey ve kardeşi Boz Bey ile Bayraktar Ömer ve Hacı Ebu Zeydi'yi diğer üç arkadaşlarıyla birlikte katlettikten sonra kafalarını Bağdat'a gönderdi. Mehmet Sait Ağa bir iş için gittiği Koçhisar'da iken, Sürgücüler ve onlarla anlaşan Mazıdağı, Denbeliyye, Behrameki, Ömerkân Kürtleri 1815'te şehri kuşattı. Amacı Dâşileri şehirden çıkarmak olan bu kuşatma, hâkimin şehre gelmesi ve bu isteği yerine getirerek Dâşileri şehirden çıkarmasıyla son bulmamıştır. Haznedar Ali Ağa b. Bozo, Tüfekçibaşı Hıdır ve yandaşları hâkimi görevinden menetmişlerdir ki Mehmet Sait Ağa uğradığı bu felaketten kaçmak suretiyle canını kurtarabilmiştir. Bağdat'a beş ay sonra sığınan hâkimin bu seferki hükmü üç yıl sürmüştür.

Mehmet Sait Ağa'dan sonra yerine Yunus Ağa hâkim olmuştur. Bu hâkim Mardin'den Sürgücülerin çıkmasını istemiştir fakat bu isteği gerçekleşmediği gibi kışın başında hükümet te çalışamaz duruma gelmiştir. Bunun üzerine Yunus Ağa kaleye çıkararak Sürgücülerini topa tutmuştur ve Milli reisi Ali Ağa İbrahim ile Ömerkân ağası Halil'in yardımıyla Sürgücülerini Babu'l-cedid'ten (Yenikapı) çıkarmayı başarmıştır.³⁴ Bunlar çıkarılarken Millilerle aralarında şiddetli bir çatışma yaşanmış, Millilerle Ömerkânlar arasında kalan Sürgücüler kendilerini Muhammedu'd-Dırar Camii'ne atmışlar ve canlarını kurtarmışlardır. Abdulgani Efendi eserinde bu çatışmalarda her iki taraftan da elli kişinin öldüğünü belirtir. Mişkinlilerin Sürgücülere yardıma gelmeleriyle Milliler ve Ömerkânlar camiden çekilmişlerdir. Böylece Sürgücüler şehri terk etmişlerdir. Sürgücü reisi Timur Ağa'nın aldığı yaralarla hayatını kaybetmesi üzerine Sürgücüler tekrar şehre saldırmış ve surları yıkmışlardır. Bu olaydan sonra Mardin hâkimi ve Dâşiler şehri terk ederek kaçmışlardır.³⁵

Mehmet Sait Ağa, 1817 yılında üçüncü defa şehre hâkim olarak atanmış ve Bağdat valisi bazı aşiretleri cezalandırması için ona bir miktar asker vererek şehre göndermiştir. Şehre gelen Mehmet Sait Ağa, büyük küçük bütün ahaliyi itaate davet etmiştir. Bu davete Sürgücüler hariç herkes boyun eğmiştir. Sürgücüler kendilerine yardıma gelen Musul Kürt aşiretleriyle Uyûn, Berman, Tizyan köylerinde birleşmiş ve o sırada Tizyan yakınlığında bulunan Mardin hâkimiyle, Ağustos 1818'de savaşa tutuşmuşlardır. Savaş sonunda yenilen Mehmet Sait Ağa ve askerleri toplarını, çadırlarını ve

³² Abdulgani Efendi, *age*, s. 199.

³³ Abdulgani Efendi, *age*, s. 200.

³⁴ Abdulgani Efendi, *age*, s. 206-207.

³⁵ Abdulgani Efendi, *age*, s. 208.

mühimmatlarını bırakarak kaçmışlardır. Abdulgani Efendi, hezimetin sebebi olarak Millilerin Kürtlere yardım etmesini gösterir. Mehmet Sait Ağa yenilgiden Milli aşireti reisi Ali Yusuf Ağa'yı sorumlu tutup, kendisini tutuklayarak Bağdat'a gönderirse de Ali Yusuf Ağa daha sonra affedilerek geri gönderilir.³⁶

1819'da Mardin hâkimi olan Ali Ağa, Milli aşireti reisi Ali Yusuf Ağa'yı reislikten azlederek yerine Ali İbrahim Ağa'yı iskânbaşı* olarak aşiretin başına atar. Ali Ağa, cezalandırmak istediği Ali Yusuf Ağa ile Koçhisar'da çatışmaya girişirse de tarafları barıştırmak isteyen bazı kimselerin araya girmesiyle, yeni tayin ettiği Ali İbrahim Ağa'yı da reislikten azleder ve yerine Ahmet Numan Ağa'yı getirerek Mardin'e döner. Ali İbrahim Ağa, Ahmet Numan Ağa'yı yakalayarak hapseder ve aşiretin riyasetini kendisi için tekrar ister. Buna mecbur kalan Mardin hâkimi, gönderdiği elbise ile idareyi tekrar ona verir.³⁷ Sözü'nün ne kadar dinlendiği ve otoritesinin ne kadar kabul edildiği bir yana bu olay Mardin hâkiminin- merkezden verilen bir yetkiyle- aşiret üzerinde sahip olduğu etkiyi göstermesi açısından dikkate değerdir. Çünkü aşiretten olmayan bir devlet yetkilisi aşiret reisliğine de müdahale edebilmektedir.

1820 yılında Ali Ağa, daha önce tüfekçibaşı olarak atadığı Halil Ağa ile mücadele etmek zorunda kalır. Tüfekçibaşı Halil Ağa'nın Sürgücüler ve Dâşileri Ali Ağa'nın üzerine saldırtmasıyla Ali Ağa kaleye çekilmek zorunda kalır. Yerine eski hâkim Hacı Hüseyin Ağa'nın oğlu Gars ağası Davut Ağa önce vekil sonrada asil olarak göreve gelir. Davut Ağa'nın ilk işi sabık tüfekçibaşı Kasım Deyri ve kardeşini, Dâşilerin ısrarı ile öldürmek olur. Ayrıca Milli reisi Ahmet Numan'da da yedi kişiyle beraber katleder. Bu hareketi sonucu Davut Ağa görevinden azledilerek yerine sabık voyvoda Abdulkadir Ağa gönderilir. Bu hâkim, Bağdat valisinin emri üzerine kendisine hakaret eden Dâşilerden intikamını Milli reisi Ali Yusuf Ağa'nın yardımıyla alır. Fitneye sebep oldukları iddiasıyla Dâşilerin ileri gelenlerinden dokuz kişinin başlarını 1821'de Bağdat'a gönderir. Bu korkutucu hadiseden sonra Dâşiler, Mardin'i terk etmek zorunda kalır.³⁸

1823'ten sonra idareye gelen sabık voyvoda Bağdatlı Halil Ağa, kaçan Dâşileri geri getirtmiş, bir başka grup olan Mişkinliler ile ilişkilerini devam ettirdiyse de, iki grubu sürekli olarak birbiri karşısında kullanmıştır. Bunun sonucunda halk, hâkimin adaletten yoksun idaresinden kaçarak yerlerini terk etmiş, bir kısmı ise aşiretlere sığınmak zorunda kalmıştır. Halk bu zulümlere dayanamamış, bazı esnaflar ağır vergilerden ötürü dükkânlarını kapatmak zorunda kalmış ve nihayet hâkime başkaldırarak harbe başlamışlardır. Ahali Babu's-Sur mahallesinde tuttıkları Akili askerlerini soymuş ve Bartaliyye askerlerinin bazı ileri gelenlerini esir almıştır. Hâkim kaledeki sarayda taraftarlarıyla muhasara altına alınmıştır ki bu saray, divan toplantılarının da yapıldığı bir yer olup Milli Necip Bey tarafından gayet sağlam ve dayanıklı olarak inşa ettirilmiştir. Üç gün süren bu çarpışmalarda ahaliden otuz, askerlerden ise on kişi hayatını kaybetmiştir.³⁹

1825'te Gars aşireti reisi Davut Ağa, ikinci defa olarak hâkimliğe atanır. Davut Ağa çölde ve dağda meskûn olanları sindirir. Kimsenin ona güveni kalmaz ve Ömerkânlar dışındaki kabile ve halk, bu hâkimin aleyhine birleşir. Mardin halkından da şehri boşaltmalarını talep ederler. Mardinlilerin bu isteği kabul etmemesiyle, başını Milli reisi Ali İbrahim, Kiki Reisi, Gars Muhtar, Tay aşireti Şeyhi, Dekkuri Ağası ve Sürgücülü Eyüp Şemdin'in çektiği kalabalık bir aşiret kuvveti şehre saldırır. Olaylar büyür ve şehri kuşatanlardan çok sayıda insan ölür. Aşiretler durumu Diyarbakır valisi Ebu Lubud Mehmet Paşa'ya bildirirler. O'da araya girerek adamlarını göndermek suretiyle, Mardin hâkimi ve muhalif aşiretleri barıştırır. Bu olaydan iki ay sonra hâkim azledilir. Abdulgani Efendi bu olayları bir fitne olarak değerlendirir ve bu fitnenin sorumluluğunu Viranşehir Milli reisi Eyüp Bey b. Timur Paşa'ya yükler. O'na göre Eyüp Bey'in maksadı Mardin'in harap olması ve buradaki ahalinin evlerini Viranşehir'e kendi tarafına çekmek istemesidir.⁴⁰ Bahsi geçen Eyüp Bey, Zor Timur Paşa'nın isyanından sonra aşiret reisliğine geçen İbrahim Bey'in oğludur. Çok cömert ve zengin olan Eyüp Bey bölgedeki aşiretler arasında "*Üzengisi Altın Adam*" (*Eyyube Zengi Zerrin*) olarak bilinirdi.⁴¹ Eyüp Bey,

³⁶ Abdulgani Efendi, *age*, s. 209.

* İdareciler tarafından, yerleştirilen oymaklar ve boylar üzerine tayin edilen ve onların durumlarını iyi bilmesi gereken ve daimi bir şekilde onlarla temas kurması gereken şahıstır. Bu vazifeye atanacak kimsenin özellikle o boy ve oymaktan olmasına özen gösteriliyordu. İskânbaşılık hükümet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Bu vazife eldeki kayıtlara bakılarak 1229/1814 yılına kadar geriye gidebilmektedir. (Orhonlu, *age*, s.52.)

³⁷ Abdulgani Efendi, *age*, s. 210.

³⁸ Abdulgani Efendi, *age*, s. 211.

³⁹ Abdulgani Efendi, *age*, s. 212.

⁴⁰ Abdulgani Efendi, *age*, s. 214–215.

⁴¹ Bozkurt, *age*, s.149.

Rakka ve Diyarbakır valisi Deli Behram Paşa tarafından Milan topluluğunun reisliğine ve iskânbaşılığına getirilmiştir. Behram Paşa'nın Rakka valiliği sırasında Diyarbakır, Rakka'ya bağlanır. Deli Behram Paşa, Diyarbakır valiliği görevini devralmaya gittiğinde Diyarbakır'daki bazı eşrafın direnmesi - ki başı Şeyhzade İbrahim Hafit Paşa'nın oğlu Şeyhzade Mehmet Hafit çekmektedir - neticesinde Eyüp Bey, Behram Paşa'yı desteklemek için Millilerden oluşan bir süvari ordusuyla 1818 yılında Diyarbakır'a gelir. Behram Paşa, Milli aşiretine mensup Keleş Evdi sülalesindedir ve Eyüp Bey'in de kardeşidir. Eyüp Bey'in kardeşi Behram Paşa'nın idareyi devralmasında etkin bir görev üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu yardımı kendisinin daha da güçlenmesine ve bölgede otoritesini tesis etmesine ortam hazırlar. Eyüp KIRAN, eserinde Eyüp Bey'in başına buyruk hareket edip bağımsızlaşma eğilimleri göstermesi üzerine, Osmanlı ordusunun üzerine gönderildiğini, daha sonra bölgedeki diğer aşiretlerin ve şehir beylerinin bölge valilerine şikâyeti neticesinde Diyarbakır Valisi Çötelizade İshak Paşa (1832-34) zamanında tutuklanıp Diyarbakır zindanına konduğunu ve burada öldüğünü belirtir.⁴² Abdulgani Efendi'nin Eyüp Bey'i fitne çıkaran biri olarak sunmasının sebebine gelince, Mardin halkının şehirdeki güven bunalımından kaynaklanan sorunlar neticesinde- 1823-25 yılları arasında aşiretlerle hâkimler arasında bitmek bilmeyen çatışmalar - çevredeki aşiretlere sığınmasının Eyüp Bey'e sığınmakla eş değerde olmasındandır. Çünkü bu dönemde, Eyüp Bey'in aşiretler üzerindeki etkisi ve kardeşi Behram Paşa'nın sahip olduğu nüfuz bunu doğrulamaktadır. Yani bölgede hâkimiyet kuran bu zat etki alanını Mardin'i kapsayacak şekilde genişletmiştir ve bunu yaparken "Mili Kebir" olarak bilinen Mardin Millilerini de yanına almıştır.

II. BÖLÜM

II. A-

1832 MARDİN İSYANI

1832-35 yılları arasında Mardin'de önemli bir başkaldırı hareketi ortaya çıkmıştır. Minorsky *"II. Mahmut'un islahatlarından memnun olmayan Mardinlilerin 1832 yılında bir ayaklanma gerçekleştirdikleri ve bunun sonucunda şehrin idaresinin Kürt beylerinin eline geçtiği ve 1836 yılında Mardin'in iki kardeş tarafından idare edildiği"* şeklinde değindiği olaylara N. GÖYÜNÇ de aynı bilgileri teyit etmek suretiyle eserinde değinmiştir.⁴³

Abdulgani Efendi'nin eseri bu isyan hakkında oldukça geniş -fakat sadece siyasi olaylar-bilgiler içermektedir. 1830 yılında Bağdat valisi Davut Paşa, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eder. Bu isyanı bastırmak için Halep valisi Ali Rıza Paşa yirmi bin askerle Bağdat üzerine sefere memur edilir. Ali Rıza Paşa, Bağdat'ı iki ay kuşattıktan sonra 1831 Eylül'ünde şehri ele geçirir. Davut Paşa'nın kellesini İstanbul'a gönderir. Seferde büyük faydasını gördüğü Diyarbakırlı Şeyhzade Osman Paşa'yı* Mir-i Miran rütbesiyle Mardin hâkimliğine atamıştır. Osman Paşa'nın hâkimliği sırasında Milli Hacı Esat Bey, Dâşilerden dört kişiyi kendi evinde öldürdü. Bu arada yedi ay sonra 1832'de Osman Paşa'nın yerine Menaminci Mehmet Ağa hâkimliğe getirildi. Bu hâkimle Milli Hacı Esat Bey arasındaki düşmanlık şiddetlendi ve Menaminci Mehmet Ağa, Hacı Esat Bey'in üzerine kaleden aşiretleri musallat ederek Hacı Esat Bey'i ve Millileri şehirden çıkarmaya çalıştı. Hacı Esat Bey, daha hızlı davranarak kaleyi ele geçirdi. 1833'teki bu olayın ardından kale iki yıl boyunca Hacı Esat Bey'in elinde kaldı. Menaminci Mehmet Ağa hâkimlikten azledildikten sonra yerine kaleyi geri alması şartıyla eski hâkim Erbilî Ahmet Ağa tekrar hâkim olarak gönderildi. Ahmet Ağa kaleyi ele geçirmek istemişse de buna teşebbüs etmekten korkmuştur. Ayrıca Hacı Esat Bey'in kız kardeşiyle de evlendiğinden bu işi yapabileceğine duyulan kuşkular artmış ve Bağdat valisi kaleyi ele geçirmek için buraya bizzat kendi kâhyası Molla Hüseyin'i göndermiştir. Molla Hüseyin, hâkim Ahmet Ağa'nın kendisine destek vermemesi sonucunda kaleyi alamadı ve Bağdat'a eli boş olarak döndü. Bunun üzerine Ahmet Ağa hâkimlikten Mayıs 1834 yılında azledildi.

⁴² Kıran, *age*, s. 149 -150.

⁴³ Minorsky bu kardeşlerin Milli aşiretinden olduklarını tahmin ettiğini belirtirken Göyünç Minorsky'nin bu tahmininde haklı olduğunu ifade eder. (V. Minorsky, MARDİN, İA, c. VIII, s. 319. - Göyünç, *age*, s. 47.)

* Şeyhzade ailesi ile Milli aşireti arasında her zaman bir münakaşa olagelmıştır. Daha önce Zor Temir Paşa isyanını bastırmakla görevlendirilmiş kimseler arasında yer alan ve bu işi yaptıktan sonra Timur Paşa'nın mal varlığına el koyan kişi Diyarbakır Voyvodası Şeyhzade İbrahim Hafit Paşa'dır. Milli Deli Behram Paşa'nın Diyarbakır valiliğine gelirken karşısında direnen eşraf ve halktan bazı kimseleri ayaklandıranların başı da Şeyhzade Mehmet Hafit'tir ki bu kimseler Diyarbakır'da idareyi uzun süre ellerinde tutmuş olan Şeyhzade ailesindedirler. (Bkz. Kıran, *age*, s. 148 -154.)

Hacı Esat Bey, isyanında ısrarlı davranmaya devam ederken Bağdat valisi hile yoluna başvurarak Hacı Esat Bey'i hâkimliğe tayin etti ve takibine de Musul mutasarrıfı İnce Bayraktar Mehmet Paşa'yı dört bin askerle görevlendirdi. İştebliye köyüne gelerek burada çadır kuran Mehmet Paşa, askerlerinin ihtiyacını tedarik için İştebliye reisinden yiyecek istemiştir. İştebliye reisi bu isteği yerine getirmeyince Mehmet Paşa, köylerini yağmalatır ve bu kişiyi tutuklayarak İstanbul'a gönderir. Mardin kalesi önüne gelen Paşa, kalenin teslimini ister fakat bu teklif kabul görmeyince burayı muhasara ederek kaleye iki lağım attırır. İlk lağımın şehrin girişindeki birinci kapıyı, ikinci lağımın da Ocak 1835'te ikinci kapıyı havaya uçurtur. Bu esnada kış çok çetin geçtiğinden, askerlerine şehrin etrafındaki ağaçları kestirir.

Mardin'de bunlar olurken şehrin idaresi Diyarbakır'a bağlanır valiliğe de eski sadrazam Reşit Paşa getirilir. Bunun üzerine Mehmet Paşa, Bağdat'a geri döner. Şubat 1835'te Reşit Paşa, Mardin hâkimliğini Hacı Esat Bey'e verir ve kaleyi Mart 1835'te elinden alır. Kalenin muhasarası dört ay sürmüştür. Mardin'in her tarafında asayiş yoluna koyan Reşit Paşa, Haziran 1835'te Hacı Esat Bey'i azleder ve Diyarbakır'a gönderir.⁴⁴

Ayrıca bu kuşatmayla ilgili olarak şu bilgide mevcuttur; "*Doğu Anadolu'da ve Mardin'de düzeni sağlamakla görevlendirilen Reşit Paşa, Mardin'e geldikten sonra şehri kuşatmış ve büyük camiyi (Ulu Camii) havaya uçurduktan sonra olaylar yatışmıştır.*"⁴⁵

Hacı Esat Bey'in yerine hâkim olarak "*Köse Paşa*" diye bilinen Mehmet Bey gönderilir. Bu zatın ilk işi nüfus sayımı yapmak olmuştur. Bu işi bitirdiği zaman *Eminuddin, Babu'l-cedid, Tekye, Ulu Cami, Şeyh Cabik, Şeyh Şeyhullah, Şehidiye, Kölesiyân, Latifiye, Medrese, Mişkin ve Necmeddin* olmak üzere 13 mahalleden oluşan Mardin'de Müslümanlara ait 1816, Hristiyanlara ait 1809 ve Yahudilere ait 18 evin bulunduğu ve toplamda Mardin şehir merkezindeki evlerin sayısının 3643 olduğu görülmektedir. Erkek olarak Müslümanların 2943, Nasranilerin 3190, Yahudilerin 50 kişiden ibaret olup toplamda erkek nüfusunun 6183 olduğu görülmüştür. Bundan sonra sayımın asıl amacı olan asker alımına geçilmiştir ki Haziran ayında 2000 kişi askere alınmıştır. Yüzlerce insan bu esnada mallarını satarak ailelerine bırakmış ve kaçmışlardır.⁴⁶

1832 Mardin isyanının kimler tarafından çıkarıldığı konusunda Abdülgani Efendi'nin verdiği bilgilere dayanarak diyebiliriz ki bu isyanı çıkaranlar Milli aşiretinin Mardin kolu olan Mılı Kebir reislerinden Hacı Esat Bey'dir. Yukarıda Minorsky'nin bahsettiği isyanı çıkaran ve şehri idare eden "*iki kardeş*"ten biri olan ve adı Minorsky tarafından belirtilmeyen diğer kişi ise Kor Ali Bey'dir ki bu kişi Hacı Esat Bey'in hâkimlikten alınması sonrasında Bulgaristan'a sürülmüştür ve daha sonra burada da bir isyana karışmıştır.⁴⁷ Ayrıca bu sürgüne gönderilmeden önce Ali Bey'in Mardin civarında başka isyanlara karıştığını da görmekteyiz. Bunu kanıtlayan en önemli bilgi Mardin şerhiye sicillerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kayıtlarda Ali Bey Mardin hükümeti tarafından 1835 yılından 1842 yılına kadar üç defa ihanetle suçlanmaktadır. Nihayet 1842 yılında İmadiye kalesinin idaresini elinde tutarken isyana giriştiği ve Asakir-i Mansure'nin kaleyi kuşatmasıyla sunulan teslim teklifini kabul etmediği fakat savaşı kaybedince Asakir-i Mansure kumandanı Musatafa Bey ve hazinedar Süleyman Ağa'dan aman dilediği ve buradan kaçtığı anlaşılmaktadır.⁴⁸ Böylece aynı aileden olan ve torunu sayılan A. Feyzullah Milli'nin Bulgaristan'a gönderildiğine dair verdiği bilginin bu olaylardan çok sonra gerçekleştiği düşünülebilir.

İsyanın çıkış nedenleri ile ilgili olarak ise şunu söyleyebiliriz ki; Abdülgani Efendi'nin yukarıda Hacı Esat Bey'den sonra gelen hâkimin ilk iş olarak nüfus sayımını gerçekleştirdiği ve hemen asker alımına geçtiğine dair verdiği bilgiler tarihsel bağlamda değerlendirilirse Millilerin II. Mahmut'un yeniliklerine karşı ayaklandığı kabul edilebilir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde bu tarih, ordunun yeniden düzenlendiği, yeniçeri ocağının kaldırıldığı ve askere en çok ihtiyaç duyulduğu yıllardır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Mısır valisiyle başı hayli derttedir. Milli aşiretinin önde gelenlerinin bu yenilikleri kabul edip, aşiretin tüm erkeklerini askere vermesi kendi otoritesini kurmasını sağlayan erkek sayısındaki yüksekliğin gücünde belirlediği gerçeğiyle ters düşeceğinden bunu kabul etmeye yanaşmadıkları ve buna karşı direndikleri düşünülebilir. Yeni idari sistemin kendilerini tamamen tasfiye edeceğinden Milli aşireti ve isyanı destekleyen diğer aşiretler, yeniliklere karşı cephe almış ve ıslahatların karşısında isyan etmişlerdir denebilir.

⁴⁴ Abdülgani Efendi, *age*, s. 218–220.

⁴⁵ Yurt Ansiklopedisi, "*Mardin*" Maddesi, İstanbul 1983, s. 5766.

⁴⁶ Abdülgani Efendi, *age*, s. 220.

⁴⁷ Milli, *age*, s. 9.

⁴⁸ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin Şer'iyeye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, İstanbul 2006, s. 49.

II. B- İSYAN SONRASI MİLLİ AŞİRETİ VE MARDİN'DEKİ FAALİYETLERİ

1839 yılında Mısırlı İbrahim Paşa'nın ordusunun Anadolu'daki ilerleyişi sırasında Timavi b. Eyüp, Mardin'i işgal ettiyse de kısa bir süre sonra öldürülmesiyle bu işgal sona ermiştir.⁴⁹ Sir Mark Sykes, Milli Timur Paşa'nın yeğeni olan Eyüp Bey'in oğlu Timavi Bey'in Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile anlaşarak Osmanlı kuvvetlerinin Nizip'e geçmesini engellemek üzere Mardin'i sardığını ve ele geçirdiğini anlatır. Kısa süre sonra Timavi Bey çıkan çatışmada öldürülmüş ve Mısırlıların geri çekilmesinden sonra Milliler dağıtılmıştır.⁵⁰

Burada dikkati çeken nokta Mili-i Sağır denilen Viranşehir Milli aşiretinin Mardin'e direk müdahalesi ve yönetimi ele geçirmesidir. Hâlbuki önceki ilişkilerin hepsinde Viranşehir Millileri, Mardin Millilerini şehirdeki hâkimiyet mücadelelerinde desteklemiştir. Burada şu anlaşılıyor ki 1832 isyanından sonra şehirde idareyi tamamen ele geçiren merkezi otorite II. Mahmut'un hedeflediği idari ıslahatları gerçekleştirmiş ve aşiretlerin şehirdeki nüfuzunu kırmıştır. Belki de bundan dolayıdır ki Viranşehir Millileri şehir merkezinde kendilerini eskisi gibi destekleyecek yeterli sayıda aşiret mensubundan mahrum kalınca bu işi dışardan şehre gelerek ve şehri ele geçirmek suretiyle gerçekleştirmişlerdir.

1832 yılı isyanı sonrasında aşiret Mardin'de güç kaybetmiş olsa da bu durum, aşiret mensuplarının hiçbir önemli vazifeyi üstlenmedikleri anlamına gelmez ve nitekim bu dönemde Milli aşiretinden olan bazı kişilerin hala şehirde önemli vazifeleri üstlendiklerine dair bir örnek olarak Hacı Esat Beyzade Ahmet Bey gösterilebilir. Bu kişiyi Musul valisi Şerif Paşa'nın süvari binbaşılığına tayin ettiğine dair bazı kayıtlar mevcuttur.⁵¹

1839'dan sonra Mardin, Musul eyaletine bağlanmıştır. 1845'te tekrar sancak haline getirilerek 1869'da da Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak olarak cumhuriyetin kuruluşuna kadar idari yapısını devam ettirmiştir.⁵²

Milli aşireti Mardin'deki otoritesini 1890'dan sonra çok farklı bir örgütlenme şekline sahip olarak kurulan Hamidiye Alaylarının teşekkülüyle devam ettirecektir. Bu konunun izahı makalemizin alanını fazlasıyla aşacağından Hamidiye Alaylarının teşekkülü ve faaliyetlerine değinmek yerine şunu belirtmek gerekir ki Mardin, aşiret alaylarının altıncı livasının merkezidir ve burada Milli aşiretinden müteşekkil 41, 42, 43, 44. alaylar bulunmaktadır.⁵³ Aşiretin ve ayrıca 20 Hamidiye alayının idaresi ise Milli İbrahim Paşa'nın emri altındadır ve bu idare 1909 Milli aşireti isyanına kadar devam etmiştir.

SONUÇ:**MİLLİ AŞİRETİNİN MARDİN İDARESİNDEKİ FAALİYETLERİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME**

XVII. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı Devleti'nin bugünkü Doğu Anadolu'da aşiretleri iskân etmeye başlarken aşiretlerin yerleştikleri bölgelerde nüfuzlarının hızla arttığını görmekteyiz ki bunun en güzel örneği Milli aşireti olmuştur. Nitekim Mardin şehri göz önüne alındığında görülecektir ki bahsedilen tarihten sonra Milli aşireti, hızla Mardin idaresinde etkin bir rol üstlenerek çevre köy halkı ve diğer aşiretler üstünde de hâkimiyet tesis etmeye başlamıştır.

Konargöçerlikten çıkarılıp yerleşik düzene geçirilen Milli aşiretinin Mardin şehir merkezinde (nefsinde), 1700'lü yılların başında başta voyvodalık olmak üzere müftülük gibi ulema sınıfının temsil edildiği birçok idari vazifeyi de uzunca bir süre ellerinde tuttukları görülür. Bu tarihlerde aşiretin Mardin'e iskân edildiği 1707 yılından hemen sonra aynı yıl içinde hâkimlik vazifesinin Milli Mustafa Bey tarafından bir yıl süreyle yürütüldüğünü görmekteyiz.

⁴⁹ Yurt Ansiklopedisi, "Mardin" Maddesi, s. 5766.

⁵⁰ Aydın, *age*, s. 201.

⁵¹ İbrahim Özcoşar, *age*, s. 68.

⁵² N. Göyünç, *age*, s. 47.

⁵³ Bayram Kodaman, *Sultan Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987, s. 54–55.

İdareyi ellerine aldıkları bu tarihten sonra Milli aşiretinin pek çok ileri geleninin İstanbul ve bağlı oldukları valiliklerle çeşitli suretlerle temasa girdiklerini ve bu temasların da onları, idareciler gözünde yeri doldurulamaz vekiller olarak görülmeleriyle sonuçlandığını anlıyoruz. Örneğin 1711 yılından sonra Milli Mustafa Bey'in İstanbul'a gitmesi ve padişahın fermanı olarak dönmesi bu düşünceyi güçlendirmektedir. Devlet tarafından verilen bu gibi vazifelerin aşiret itibarını halk nezdinde arttırdığı ve halkın aşiretin iktidarını kabulüne yanaştığını düşünebiliriz.

İstanbul ile geliştirilen bu ilişkileri kuşkusuz ki yerel valiler de görmüş ve bu da bölgede Milli aşiretinin güçlü müttefiklere sahip olması sonucunu doğurmuştur. Bu ilişkiler aynı zamanda amansız düşmanlar edinmelerine de yol açmıştır. Mardin'in idaresinin sık sık verildiği Bağdat valiliği, Milli aşireti için çok güçlü bir müttefik iken Diyarbakır valiliği ise (valiliği elinde tutan ailelere bağlı olarak) kendisiyle sık sık sorunlar yaşanan bir idari yapı olmuştur. Milli aşiretinin Bağdat'taki Gürcü asıllı memluk ailesinden çıkan valilerle sıkı ilişkiler kurduğu ve iki gücün birbirini desteklediklerinin birçok örneği bulunmakla beraber Milli Timur Paşa isyanında Süleyman Paşa'nın oynadığı rol bu düşünceye örnek olarak verilebilir. Nitekim Süleyman Paşa, Timur'u bu isyandan sonra İstanbul'a affettirip kendisine valilik ve paşalık verilmesine yardımcı olmuştur. Diyarbakır valileri ile çekişmelere sebep olan etken ise Milli aşiretinin Diyarbakır'da idareyi uzunca süre ellerinde tutan Şeyhzade ailesi ile yaşadığı çekişme ve mücadelelerdir.

Milli aşireti, Mardin şehrinin idaresini elde tutmak için girişilen savaşların hepsinde yaşanan kutuplaşmaların temsilcisi olmuştur. Bu kutuplaşma kırsal kökenli aşiretlerle şehirli aristokrat yapıyı temsil eden ulema ve idareciler arasında yaşanan bir mücadeledir. Çoğu zaman bu çarpışmalar adam öldürmelerle ve yenenin yenileni şehirden sürdüğü kavgalarla son bulmuştur.

Şehre hâkim olmak için girişilen tek çatışma şekli üst düzey idarecilerin ve ulemanın başını çektiği grupla Milli aşireti arasında yaşanmayıp bazen de kendileriyle aynı örgütlenmeye sahip diğer aşiretlerle yaşanmıştır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki bu çatışmalarda sadece Yakuppaşazadeler ile bir hâkimiyet çekişmesi yaşanmakta olup diğer suretle yapılan savaşlar hâkim ya da idarecilerin aşiretleri Milli aşireti aleyhine harekete geçirmek istemeleriyle yaşanmıştır. 1815 yılında Yunus Ağa'nın idareciliği döneminde ve 1818 yılında Mehmet Sait Ağa'nın hâkimliği esnasında ve 1823 yılında Bağdatlı Halil Ağa'nın hâkimliği esnasında aşiretlerin neredeyse birbirini kırma derecesinde giriştikleri savaşlar idarecilerin aşiretleri birbiri karşısında kullandığının birer örneği olarak gösterilebilir.

1832 Mardin İsyanı, Milli aşiretinin şehirde sahip olduğu etkiyi göstermesi bakımından dikkate değerdir, çünkü bu isyanın devam ettiği süre boyunca Bağdat valiliği ve İstanbul'dan yönlendirilen toplam 5 büyük saldırıyla isyan bastırılmak istenmişse de başarılı olunamamıştır. İsyanın elebaşı olan Hacı Esat Bey ile Ali Bey, Milli aşiretinin kendi başına buyruk iki beyidir ve bunların isyanı şehrin onlara tevdi edildiği şeklindeki aldatmacayla bastırılmıştır. İki kardeş de sahip oldukları nüfuzun etkisiyle olacak ki sürgüne gönderildikleri bölgelerde başkaldırı hareketlerine devam etmişlerdir. Bu isyanları değerlendirirken Milli aşiretinin sahip olduğu gücü görmenin ötesinde abartmanın da bir anlamı yoktur çünkü isyanın olduğu yıllarda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum unutulmamalıdır. Devlet bu sırada orduda, idarede, maliyede ve daha birçok idari alanda köklü değişiklikler yaşamaktadır. Ayrıca güneyde ciddi bir gaile olan Mısırlı M. Ali Paşa sorunu baş gösterirken diğer ayanların kendi başlarına buyruk davranmaları ve ayanlık sisteminin dorukta olduğu da unutulmamalıdır.

1835 yılında Mardin'de idarenin Osmanlı temsilcilerine geçmesi ve merkezin istediği reformların yapılmasıyla Mardin'de Milli aşiretinin ve diğer aşiretlerin otoritesine büyük bir darbe indirilmiştir. Yeni hâkimin ilk işi, sayım yaparak Müslüman erkekleri 5 yıl sürecek askere almak işlemi olmuştur. Çoğu kimse bu sırada malını mülkünü satarak ailelerine bırakıp kaçmak yolunu tercih etmiş ve buda çevrede meskûn aşiretleri güçlendirmiştir. Bu kaçakların çoğunun kendilerini sahiplenecek ve askerlik vazifesini kendilerine sunacakları kimseler olarak aşiret reislerini seçmiş olmalarını düşünmek mantıklı görünmektedir. İşte bu sıralarda 1839 yılında Viranşehir Millilerinin reisi olan Timavi bin Eyüp Mardin şehir merkezini ele geçirecek burada kısa bir süre idaresini kurmuşsa da Osmanlı kuvvetleriyle giriştiği bir savaşta öldürülmüştür. Timavi bin Eyüp Bey'i Mardin'i işgal etmeye iten ana saiklerden biri şehirde yüzyıllardır idareyi elinde tutan Milli aşiretinin burada eskisi gibi güçlü olamaması ve güneyde Osmanlı Devleti ve Mısır valiliği arasında çıkan savaş fırsatının iyi değerlendirilmek istenmesidir.

19. yüzyılın sonlarına kadar Mardin'de neredeyse 50 yıl boyunca Milli aşiretinden kimse görünmemekle birlikte bu tarihten sonra Milli aşiretinin büyük kısmını temsil eden Mili Sağır'in bu yıllarda oldukça güçlendiği görülmektedir. Aşiret yapısını güçlendirdiği iddiasıyla sık sık eleştirilmiş

olan Hamidiye Alayları'nın teşkiliyle Milli aşireti bölgede tekrar söz sahibi olmaya başlamıştır. Hamidiye alaylarının 6. livasının merkezi Mardin'dir ve burada 4 alay Milli aşiretinden müteşekkil olup 20 alayın kumandasını da aşiretin reisi Miralay Milli İbrahim Bey üstlenmiştir.

